

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

2017

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune KHETHEKANYO INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzaṅu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso INWE na INWE ni pfuke mutaladzi.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50	
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 25	
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 45	
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi no vhalea.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**VHUDI HA MITAMBO YA SIALALA**

1	Vhavenda sa dziuwe tshakha dza Afrika Tshipembe ndi vhatu vhane vha takalela zwithu zwavhudi zwine zwa vhea lushaka kha maimo avhudi vhukuma. Ndi ngazwo vho vha na mitambo yo fhambanaho ya sialala yo pfumaho ndivho ine ya vha na phatho kha lushaka. Vhavenda vha dovha hafhu vha tendela vhana vhavho vha tshi tamba mitambo iyi hu u itela uri vha aluwe vhe vhatu vho talifhaho nahone vha na tshiala tshavho.	5
2	Kha vhupo vhunzhi ano mavuva ri wana hu na Senthara dza Vhudimvumvusi dzo pfumaho sialala lothe la lushaka lwa Vhavenda. Afha ri wana thangana ya murole i tshi tou vha mupfufhi u si mphire i tshi khou diphina nga mitambo yo fhambanaho ya sialala. Izwi zwi mbo ita uri vha bve kha mikhuvha mivhi ine ya ita uri vhaswa vhanzhi vha tshinyalelwe nga vhumatsheho.	10
3	Kha sialala la Vhavenda hu na mitambo ine ya thusa kha nyonyoloso. Yeneyo ndi i no nga khadi, hune wa wana vhana vha tshi khou thamuya vha tshi fhufha thambo ngeno ane ya mu rwa a tshi bva ha dzhena muwe. Bune na lone li a thusa kha u ita nyonyoloso saizwi muwe a tshi gidimedza muwe uri a mu swathe, a no swathiwa ndi ene a no pandamedza vhaiwe uri a swathe muwe-vho.	15
4	Mitambo i ngaho ndode, mufuvha, mutoga na muwe, i ita uri vhana vha tutule maluvhi avho. Nga u ralo u wana vha tshi guda u vhalela; ri amba u tanganyisa na u tusa mbalo. Ndode dzi thusa uri kha nwana hu kone u vha na vhumani kha kuhumbulele na u shuma nga zwanda. Mufuvha na mutoga na zwone zwi na mushumo muhulu wa u shomedza vhana zwikili zwa u humbula na u tandulula thaidzo dza vhumshilo. Mutambi u tea u thoma a la maluvhi musi a sa athu u svela phanda na u tamba.	25
5	Muravharavha sa muwe wa mitambo ya sialala u thusedza uri muthu a nga dipilela nga ndila-de uri a kone u swikelela gundo. Afha ndi hune wa wana itali muthu a tshi thoma u la marambo a thoho musi a sa athu u ya phanda na u toda ndila ine a nga kunda ngayo mukhaedu wawe.	

- 6 Vhataleli na vhone u wana vho ima hanefho tsini vha tshi khou khodédzela na u thusedza uyo ane vha ima nae. Gundo lawe li vha gundo la tshigwada tshawe ngauri musi o kunda u wana kha tshigwada tshenetsho mapfene o tsitsa vhana. Vhathada vha raloha u fhufha vhavhili vha sera. 30
- 7 Mudzumbamo na wone u mvumvusa vhana vhatuku, wa dovha wa thusedza kha u shumisana na u kondelelana. U wana vha tshi langana uri vhanwe vha ye u toda tshigwada tsho dzumbamaho kha linwe sia, vhanwe vha ye kha linwe-vho. Tshigwada tshine tsha khou toda a tshi neti na u fhela mbilu, nga u ralo vhana vha vha vha tshi khou guda u kondelela kha nyimele dzi songo leluwaho. Vhala vho dzumbamaho vha tea u lidza miludzi arali vho humbelwa u ita nga u ralo nga vhane vha khou vha toda, izwo zwi sumbedza u vha na tshumisano. 35 40
- 8 Tshumisano ri dovha ra i wana musi hu tshi vha na madavha. Afha ndi hune ra wana vhatu vha tshi shumisana zwi tshi yelana na zwa masimuni. Vhalimi musi vha kha honohu u thusana, vha ita vha tshi dihomolosa nga zwiliwa na zwinwiwa, nangoho munwe muthihi itali u sa tusi mathuthu. Zwenezwo vhe kati na u lima ri wana vha tshi dimvumvusa nga dzinyimbo dzine dza vha na thuthuwedzo, tshumisano na vhudavhidzani. 45
- 9 Vhudifari na vhudifhinduleli ndi zwa ndeme kha mvelele ya Tshivenda. Ndi ngazwo ri tshi wana hu na mutambo wa mahundwane. Mutambo uyu u tambwiwa nga vathannga na dzikhomba vha tshi edzisela kutshilele kwa u vha munna na mufumakadzi kune vho no vha tsini na u dzhena khakwo. Afha ri wana hu tshi vha na vhudifhinduleli ha musi muthannga a tshi vha munna, ngeno wa khomba a tshi vha wa mufumakadzi. Henefha ndi hune vha guda vhudifari nga u sa didzhenisa kha zwa vhudzekani. Hu vha hu na vhana vhane avha vhavhili vha vha dzhia sa vhavho hu u itela u guda kualusele kwa vhana, na vhone vhana hu na zwine vha tea u zwi guda zwine zwa vha thonifho ya vhabebi. 50 55
- 10 Mitambo yeneyi ya sialala ndi yone thuthuwedzo i disaho nyandano lushakani. Ndi ngazwo vhudavhidzani kha Vhavenda vhu tshithu tsha ndeme tshine tsha fhata vhushaka na vhuledzani havhudi kha vhadzulelani. 60
- 11 Vhavenda kha ri ite bembela kha lushaka u itela uri ri si xeelwe nga mitambo iyi ya sialala. Ndi hone vhana vhashu vha tshi do aluwa vhe vathuvhathu vho dziaho zwi tshi kwama mikhwa na matshilisano, zwo ralo shango lashu la sina na midzi. 65

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B

[Zwi bva kha: <http://www.google.com>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

- 1.1 Musi no vhalala phara ya u thoma, ndi zwifhio zwivhuya zwine zwa diswa nga mitambo ya sialala la Vhavenda? (1)
- 1.2 Vhalani phara ya 2.
Sumbedzani uri iyo 'mikhuvha mivhi' i nga vha na masiandaitwa-de kha vhaswa vha shayaho zwa u dimvumvusa ngazwo. (2)
- 1.3 Vhalani phara ya 3.
Bviselani khagala ni tshi sumbedza hune mutambo wa khadi na wa bune ya fana hone, na phambano ya iyi mitambo mivhili. (3)
- 1.4 No sedza phara ya 4, ndi zwifhio zwi sumbedzaho uri mufuvha ndi wa ndeme kha vhutshilo ha vhatu? (2)
- 1.5 U ya nga phara ya 5, ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muiwali a tama u u bvedza? (2)

- 1.6 Kha mutaladzi wa 28, hu na liambele: 'u la marambo a thoho'.
Li kwama hani kupfeselese kwanu kwa iyi phara? (2)
- 1.7 'Madavha' arali ra a shumisa ano maduvha ni vhona a tshi nga shandukisa
hani kutshilele? Tikedzani muhumbulo wanu. (3)
- 1.8 U ya nga ha phara ya 7, ndi zwifhio zwine na sola kha uyu mutambo? (1)
- 1.9 No vhala phara ya 8, ni a tendelana na na kuhumbulele kwa muniwali?
Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 1.10 Uya nga muhumbulo wanu, ni vhona mitambo ya sialala i tshee na vhuimo
kha vhutshilo ha ano maduvha? Tikedzani kuhumbulele kwanu. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.11 Musi no talela tshifanyiso itshi, hu vhonala hu na muiwe wa vhatambi a
songo dzhiahho maga a tsiredzo kha khombo musu a tshi khou tamba.
Sumbedzani uri ndi ngani ni tshi ralo. (2)
- 1.12 Ni nga ri mini nga siangane/nyimele i taniwaho kha tshifanyiso itshi? (2)
- 1.13 U ya nga kuvhonele kwanu, mutambo uyu u na thuthuwedzo-de kha
pfunzo ya vhaswa vha ano maduvha? (2)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.14 Nga kuvhonele kwanu, ndi tshifhio TSHIBVELEDZWA, tsha A kana tsha
B, tshine na vhona tshi na ndeme khulwane kha vhavhali? Khwathisedzani
kuvhonele kwanu. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Afha hu tandavhudzwa kulangelwe kwavhudi kwa bindu.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza kulangelwe kwavhudi kwa bindu.
2. Nwalani phara yo lunzhedanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza SUMBE dzi kha phara nga maipfi a sa fhiri 90.
4. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**THIKHO DZA VHUBINDUDZI**

Vhubindudzi ndi tshithu tshihulwane kha lifhasi lothe ngauri u aluwa na u wa ha ikonomi zwi vhangwa nga ndila ine vhubindudzi ha bveledzwa na u langiwa ngayo.

Mvelaphanda ya shango i ditika nga vhubindudzi, honeha uri i vhe hone hu tea u vha na tshipikwa tshine tsha swikelelwa. Tshifhinga tshothe itshi tshipikwa kha tshi vhe tshone mutheo wa mveledziso ya mabindu.

Hu na vhatu vhanzhi vhane vha tama kana vha takalela u vula mabindu fhedzi dza rwa gona nga u shaya masheleni a u thoma bindu lenelo. Muthu wa vhuṭali a nga humbela ndambedzo ya masheleni kha zwiimiswa zwa masheleni zwo fhambanaho a thoma bindu lawe.

Musi muthu a na mbonelaphanda u kona u bveledza kuhumbulele kwo dziaho na u pfesesa ndila ya vhubindudzi nga vhuphara. Ndi fhaḷa hune a do thoma a vha na pulane ya bindu, a divheshela mulayo na mikano uri a si khakhisee. Arali bindu lenelo li sa tshimbili nga ndavhelelo yawe, u a sedzulusa pulane yawe a i dzudzanya nga huswa lune ya do swikelela thodea dzawe.

Mabindu manzhi a a wa arali ramabindu onoyo a na vhuhovheleli, u shaya ndivho khathihi na tshenzhemo. Izwo zwi mbo vha na masiandaitwa a si avhudi, nga zwenezwo muthu u tea u thogomela uri a vhe na nzhele ya u alusa bindu lenelo.

Muthu ha pfumi nga ḍuvha ḷithihi; ramabindu u tea u linda na u ṭhogomela bindu ḷawe. Tshifhinga tshọthe hu tea u ṭolwa tshitoko u itela uri a kone u vhona mbuyelo kha zwine a khou bindudza zwone ngauri masheleni ane a khou dzhena a tea u fhira ayo ane a khou bva.

Ndango ya masheleni musu zwi tshi ḍa kha vhubindudzi ndi ya ndeme. Musu masheleni a tshi khou dzhena nga vhunzhi, u tea u a isa ho teaho, a sa sokou a phusukanya. Ha vhuya ha vha na ndango i si yavhuḍi ya masheleni, bindu ḷi a wa ha mbo vha u vala zwa mbo ya na vhusulu.

Ramabindu u tea u vha muthu ane a vha na dzangalelo ḷa u guda maitete maswa a vhubidudzi. Zwenezwo zwi nga mu thusa u vha na tshumisano na vhaḱwe vhabindudzi, zwa thusa kha u alusa na u khwathisa bindu ḷawe.

Hu na mabindu manzhi ane a wa a tshi kha ḍi bva u thoma nga u shaya hone vhuḍifhinduleli na vhuḍikumedzeli kha kutshimbidzele kwao. Vhe u thanya a si u bebwa kale, ndi u tsha gole wa vhona.

[Zwi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

**KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE
KWA LUAMBO**

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA D uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

VHALONDOTI!!!

Ndi hone haya ha vharangaphanda vha matshelo.

Ri mu vhumba a bva e wa mikhwa vhukuma.

Ri si tsha amba vhubali.

Ndi u tañwa, ndi u thonixwa ndi uho?

Luafhulelo kha vho nwalisaho mafheloni a tshimedzi.

Kha vha tavhanye vha sa kundelwe.

Mitengo ndi u bva kha R300 nga nwedzi.

Vha si zwi ite madze.

Ro toka midzi kha la Mavhida.

Kha vha ri kwame nga u bonya ha ito kha nomboro dzi tevhelaho: 086 876 9876.

[Tshi bva kha: <http://images.google.co.z.url>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

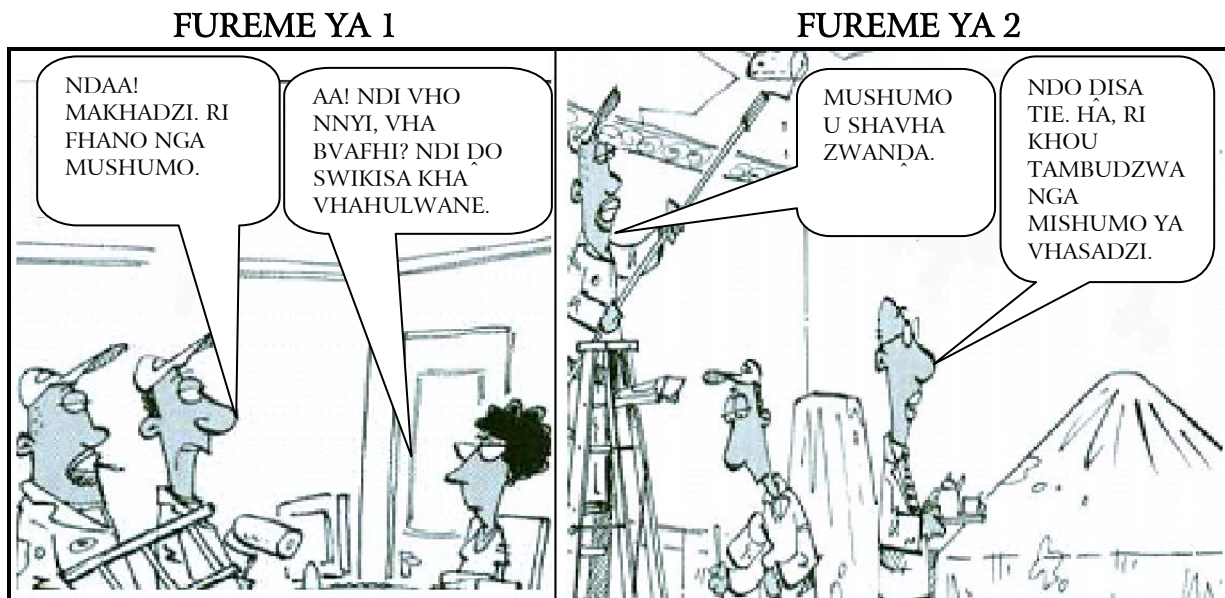
- 3.1 Ni vhona iyi khungedzelo yo livhiswa kha tshigwada tshifhio tsha vhathu? (1)
- 3.2 Vhalani fhungo li tevhelaho: 'Vha si zwi ite madze.'
Talutshedzani ndivho ine mukungedzeli a tama u i bvededza nga fhungo ili. (2)
- 3.3 Kha iyi khungedzelo, hu na ipfi lo khakheaho kha mupeleto walo.
Inwi li nwaleni no li khakhulula li kha fhungo le na tou disikela. (2)
- 3.4 Nani phindulo yo teaho kha mutevhe we na newa afho fhasi u bvisela khagala muhumbulo wa fhungo li tevhelaho:
Mukungedzeli o shumisa ipfi 'vhumba' a tshi toda u bvededza tshifanyiso-de maelana na khungedzelo iyi?
A U ola nwana wa mikhwa.
B U funa nwana wa mikhwa.
C U alusa nwana wa mikhwa.
D U thogomela nwana wa mikhwa. (1)
- 3.5 Fhungo asili: 'Mitengo ndi u bva kha R300 nga nwedzi.'
Talutshedzani thekhiniki ye mukungedzeli a i shumisa nga ili fhungo. (2)
- 3.6 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona mukungedzeli o swikelela thodea dza khungedzelo? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWIṂWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani TSHIBVELEDZWA TSHA E uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Tshi bva kha: *Madam & Eve*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

- 4.1 Ndi zwifhio zwine zwa khou tanwa nga iyi khathuni? (2)
- 4.2 Musi no talela fureme ya 1, ndi zwifhio zwine na sola maelana na mvelele ya Tshivenda? (2)
- 4.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi:
Musi muambi a tshi ri: 'Mushumo u shavha zwanda', o shumisa figura ya muambo ya ...
- A lifanyisi.
B liedzamuthu.
C limethafore.
D livhuvhisi. (1)
- 4.4 Sumbedzani tshiteriothaiphi/u vhona zwithu nga ito lithihi ho sumbedzwaho kha Fureme ya 2 no sedzesa zwi ambiwaho na zwine na tou vhona kha iyi khathuni. (3)
- 4.5 Ni nga ri mini nga vhudipfi ha mufumakadzi a re kha Fureme ya 2? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F**MULORO WO WEDZA**

- 1 Mmbudzeni o vha a tshi lisa mbudzi dza makhulu wawe Vho-Dzulani. Zwo vha zwi zwithu zwe khae zwa tou nga mutambo ngauri o vha a sa zwi funi zwone. Musi e tshikoloni o vha a tshi zuwela khonani dzawe uri u takadzwa nga u lisa mbudzi, kholomo, nngu nz. O vha a tshi todou divhesesa kha khonani dzawe arali vha tshi zwi takalela u ya malisoni. 5
Vhone-vho nga u funesa mafhungo vha tshi mu fhindula vha sokou ri: 'Ee', vha tshi khou itela uri a ise phanda na u lopola ngeno zwo vha zwi siho mbiluni dzavho.
- 2 Liñwe ðuvha a tshi bva tshikoloni u wana mbudzi ye makhulu wawe vha mu livhuwa ngayo, yo dzwala nga mbokofo. Zwenezwo o ri u takala a nga a sa nanzwa makole. Zwo mu fha dzangalelo la u toda u vha rabulasi musu o no hula. O do totela makhulu wawe nga ha muhumbulo uyo, makhulu wawe vha mu eletshedza uri a futelele tshikolo uri a do kona u vha rabulasi wa vhatali. Malume wawe musu vha tshi pfa ayo mafhungo vho sea vha ri lutukana lu nga si kone u vha rabulasi, zwo balela rine 15
vhakalaha. Tshikoloni o mbo di dzhia bufo la zwa Vhulimi na Vhufuwi, he a vha a tshi tou rwa a dududza. Mmbudzeni o fhedzisela o bveledza muloro wawe nge a vha rabulasi muhulwane kha vhupo ha hawe.

[Tshi bva kha: *Thimu ya Vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 Kha phara ya 1, hu na maipfi mavhili ane a amba zwi no todou fana afho he a shumiswa. Inwi a topoleni. (2)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 4, hu na aburivesheni/pfufhifhadzo yo shumiswaho.
Inwi i topoleni ni dovhe ni i iwale nga vhudalo. (2)
- 5.3 Kha phara ya 2, hu na dzina 'mbokofo'.
Neani dzina la tshisadzi tshalo ni dovhe ni li shumise fhungoni. (2)

- 5.4 Kha mutaladzi wa 3, hu na limudi la dzinaliiti.
Li topoleni ni dovhe ni li n'wale li kha khanedza. (2)
- 5.5 Kha phara ya 2, hu na he muñwali a shumisa aironi.
Sumbedzani aironi iyo zwi khagala. (2)
- [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70